

DEMOKRACIA A TRAGÉDIA
(Skeptické kritické úvahy v pochybných krízových časoch) II. časť

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Ak sa dnes pozeráme na to, čo na sebe pácha moderná západná demokracia, najmä od zavraždenia J. F. Kennedyho a celého radu vražedných atentátov spáchaných na pokrokových demokratických štátnikov a politikov od šesťdesiatych rokov až po súčasné neutíchajúce štvanie do vojny, ešte viac eskalované od samého začiatku tretieho tisícročia (demokrati, tak socialisti a liberáli, ako aj konzervatívci, skrytí za rétorikou slobody, hlásia sa k vojne a vraždeniu ľudí), premkne nás dojem plne rozvinutej tragédie, a to v zmysle princípov klasickej Aischylovej drámy, ako aj drámy Shakespearovej a Schillerovej.

Význam tragédie sa nekončí na hraniciach smrti, ktorá bola márna, ktorej sa dalo predísť, a nevyčerpáva sa ani vylíčením utrpenia, ktorému bolo možné zabrániť. V pôvodnom klasickej zmysle sa v dramatickej prezentácii objektívuje tragický prípad, v ktorom obeť, jednotlivec, ale aj celá spoločnosť marí svoj život, deštruuje ho v dôsledku všeobecného presvedčenia, tradovaného zvyku či akceptovanej verejnej mienky. Všetky klasické tragédie odkrývajú pôvod tohto zlyhania. Nachádzajú ho v existujúcom spoločenskom poriadku, v danej forme jeho kultúry. Aischylos, Sofokles, Shakespeare, Schiller vystavujú obecnosť konfrontácii so systémovým zlyhaním kultúry, ktoré nepostihuje iba vedúcich predstaviteľov mocenských inštitúcií danej spoločnosti, ale aj veľkú časť („väčšinu“) obyvateľstva celej „ríše“.

V tragických obdobiach dejín západnej kultúry možno pozorovať, ako zhubne, až sebazáhube pôsobí na celú spoločnosť módný názor alebo verejná mienka, ktorú zastáva väčšina populácie, a najmä veľká väčšina jej vedúcich sociálnych a politických síl. (Spomeňme si len na to, čo dominovalo antickým Aténom v perikleovej vlády, alebo na dominanty obdobia súčasných dejín od dvoch svetových vojen cez zavraždenie J. F. Kennedyho a M. L. Kinga až po dnešné globalizačné závitky na babylonskej veži zavŕtanej do mračien omamnej predstavy svetovej ríše, zdegenerovanej dedičky kantovského osvietenstva. Obdobia počiatkovej prosperity a pocitu víťazstva, ktoré vodcov spoločnosti vohnali do pasce prudkého nárastu prehnanej sebadôvery, vyúsťujú do ortieľa sebazáhuby: osud Atén v peloponézskych vojnách; roky kultu osobnosti, politických vrážd a gulagov; opovážlivá imperiálna politika, ktorá vŕhá USA – spolu s Veľkou Britániou a synarchiou finančnej oligarchie a medzinárodného drogového kartelu za ovládacím panelom – a s nimi celý svet na dlhé roky (1964 – 1972) do samovražednej vojny v Indočíne, ako aj do súčasného (od vypuknutia vojny v Perzskom zálive – 1989!) sebadusiaceho kotla v juhozápadnej Ázii; globalizácia, pôvodne prezentovaná ako pomoc slabším, končiaca ich nezvládnuteľným zadĺžením a znásobeným ziskom na strane „pomáhajúcich“, ako aj jej ovládnutím nadnárodnými spoločnosťami, ktoré deformujú, degenerujú a deštruuujú spoločnosti Západu a nimi vyznávané hodnoty – slobodu, právo, spravodlivosť.

Takéto tragédie sú plodom masového zavádzania a zvädzania preludmi, falošnými

názormi, klamlivými mienkami či iluzórnymi ideologickými konštrukciami, ktorými sa očkujú všetky vrstvy spoločnosti zhora nadol, zdola nahor. Už Platón v *Štáte* na postave sofistu Trasymacha predviedol falošnú hru sofistickej politiky, ktorú v Aténach za Perikla a po ňom reprezentovali vojnoví štváči: úskočný rétor, demagóg Kleón a bezcharakterný pragmatik Alkibiades. V Platónovom dialógu skončil Trasymachos obnažený a v pasci nastavenej Sokratovou argumentáciou a jeho vytrvale kladenými, prostými otázkami. Po Sokratovi a Platónovi však sofisti nezmizli v prievane dejín. Títo hlásatelia nespravodlivosti, ktorá, „ak sa robí vo veľkom“, je silnejšia a užitočnejšia, a dokonca vznešenejšia a šľachetnejšia než spravodlivosť, ved’ predsa „prináša úžitok a výhody vlastnej osobe“ ([1], 38), tí nás nikdy neopustili, len menili tiene a obrazy, medzi ktorými sa pohybovali, ktorými sa maskovali a ktorými sa zaštit’ovali. Na škále od baránka po vlka, od Krista po Antikrista, od Platóna či Aristotela cez Machiavelliho, Hobbsa, Locka či Rousseaua po Nietzscheho, Marxa či Rawlsa „nič ľudské im nebolo cudzie“ na to, aby to použili, využili alebo zneužili vo svoj prospech. V prenatálnom štádiu postmoderného veku na nich poukázal jeden z dedičov sokratovského myslenia S. Kierkegaard, keď pripomínal existenciu „nehanebných učiteľov nehanebnosti, ktorí tvrdili, že je správne urobiť niečo zlé, aby to však vyzeralo tak, že človek chce dobro. Mysleli si, že mu z toho plynie dvojnásobný zisk: Na jednej strane výhoda, že mohol urobiť niečo zlé a povoliť uzdu svojim vášňam. Na druhej strane falošná výhoda, že pritom vyzerá ako dobrý človek“ ([2], 54).

Preto na zastavenie takto rozbehnutej tragédie spoločenského systému reformy samotné nestačia. Musí sa zmeniť celý rad podstatných a v systéme prevládajúcich axiém, ako napríklad zásada primátu politickej korektnosti nad konaním založeným na pravdivom poznaní, presvedčenie o pravdivosti názoru väčšiny a o politickej múdrosti verejnej mienky, takisto dogma o „slobodnom trhu“, vyúsťujúca do slepej viery v neviditeľnú ruku trhu ako jediný prameň spontánneho sociálneho poriadku, ktorá hraničí (pravidlá hry ničí) s ignoranciou spravodlivosti a jej sociálnych inštitúcií, a tak napokon vyúsťuje do materiálne, a najmä duchovne deštruktívnych, sebazničujúcich spoločenských procesov.

Vo všetkých kultúrach sveta, tak v prekvitajúcich, ako aj v upadajúcich, možno pozorovať, ako celé obrovské skupiny ľudí sa zamotávajú (a súčasne sú zamotávané) do komplikovanej siete utkanej z pevných vlákien názorov, mienok a predsudkov so zdaním axiomatickej pravdivosti. Viacvrstvé, mnohosmerné pletivo tejto siete s jej vláknami a okami podnecuje, vyzýva alebo núti ľudí zachovávať úctu k zákonu, osvojovať si určité vzory správania a konania, isté zvyky, ktoré im dovoľujú aktívne a zmysluplne participovať na celku života. Zatiaľ čo bezprostredne prostému alebo naivnému pohľadu sa populácia kultúrnej spoločnosti môže javiť ako generácia naprogramovaných robotov, sofistikovanejšie interpretácie môžu odkazovať na systém názorov a presvedčení, ktoré sú univerzálnymi princípmi či zákonmi univerza (alebo sa za ne vydávajú). Niekedy, v konkrétnej historickej inkarnácii kultúry, napríklad aj v tej súčasnej západnej, sme touto realitou natoľko pohltení, že nevidíme „vlákna“, ale iba „voľnosť“, „oká“ siete, a tak sa veľakrát správame ako choromyseľní, virtuálni blázni: Domnievame sa a často neústupne trváme na domnienke, že naše úsudky neovplyvňuje žiadna kultúrna, dnes jednosmerne mediálne vystužená elektronická ohrada, ktorá vymedzuje rozsah „povolených“ pohybov mentálneho života. Jednotlivci, narýchlo odchovaní vo výkrmniach individualizmu, náhle podliehajú predstave falošnej autonómie a slobody a vo svojej zúrivej voľnosti a nezávis-

losti ani nezbadajú, ako sú ovládaní vôdkou svojich najskrytejších i najplytkejších obsesí. A v globalizovanom svete digitalizovanej (virtuálnej) slobody, v prostredí „otvorenej“ spoločnosti, „voľného“ trhu a súkromných bánk sme len jedným z delencov, donekonečna, až na prach deliteľní a v každom okamihu svojho pohybu v tomto otvorenom svete kontrolovaní a lokalizovaní na svojom predurčenom mieste v elektronickej sieti dát a informácií, na krku s elektronicou slučkou, ktorú považujeme za raketový výťah na pasivnú slobody.

Napriek tomu, že tieto súvislosti boli veľakrát z rôznych uhlov pohľadu analyzované tak v podmienkach „disciplinárnych spoločností“ 18. a 19. storočia, ako aj v kontexte „kontrolných spoločností“ (M. Foucault, G. Deleuze), v rámci moderny i postmoderny, v prostredí priemyselných spoločností i spoločností postindustriálnych či spoločností informatického veku a globalizovaného sveta, napriek všetkým týmto diskusiám naše vedomie o žalosťnom vzťahu vábenia, zvädzania, modelovania a modulovania verejnej mienky i postojov jednotlivcov sa rozplynie v rozhodujúcom okamihu voľby. Čo sú to za sily, ktoré usmerňujú, kontrolujú, alebo dokonca ovládajú naše rozhodovanie do takej miery, že v povestnom okamihu voľby zabúdame na svoj autentický osobnostný postoj vybudovaný v sebakultivačnom procese, v kolíziách, krízach a peripetiách náročných životných situácií, dokonca zabúdame aj na informačné, marketingové či iné manipulačné techniky zvädzania a naše rozhodnutie sa mení na reakciu nie nepodobnú reakcii dobytku na elektrošok či „medový motúz“? Musí totalitu poslušnosti vystriedať totalita „slobodného obchodu“, podplatnosti a prostitúcie? A akým spôsobom možno podnieť populáciu, ktorej väčšina podporuje choré, protičlovečské rozhodnutia spoločenských a politických špičiek súčasného vyspelého sveta, k tomu, aby sa vzdala bezmyšlienkovitého reagovania, ktorým sa v súčasných desaťročiach prejavuje, a stala sa tak schopnou zodpovedne a autenticky modelovať alebo modulovať a variovať svoje osobné konanie a rozhodovanie?

Elektronickými médiami masívne šírené tzv. reality šou, telenovely a iné kváziludové zábavné programy, všetky tie globalizované a globalizačné záplavy vedomia i nevedomia „kultúrou“ i „antikultúrou“ (podzemné „kultúry“ sexuálnej „slobody“, drogového „rozširovania“ vedomia, satanizmu, ale aj niektoré podoby sektárskeho štiepenia či rôznych (pseudo)vedeckých a (pseudo)náboženských fúzií „new age“ a pod.) netrúbia, ale skôr otupujú myseľ i city, držia človeka v ohrade slepých síl vegetatívnej a animality. Takéto pseudoumenie s jeho obrázkovitými, objasňujúcimi napodobeninami „reálnych“ životných situácií poskladaných z nahromadenín nápadných vonkajškovostí človeka zväbi do svojho falošného streda a vyháňa ho von z autentickej situácie a do hry na kombinácie, variácie, transformácie, do hry, ktorá zamieňa pôvodný, pravý stred za stred umelý, náhradkový, rozpúšťa celok sveta a jeho pravý obraz a rozkladá aj obraz jeho vlastnej tváre v jej celku a s jej duchovnou hĺbkou. Takáto „pohodová“ zábava otupuje vnímanie i schopnosť človeka rozlišovať a rozumieť, jeho dušu a ducha skôr zabíja, ako oživuje, rozprestiera okolo neho temné závoje zdaní, trblietavého zrkadlenia, rafinovaného klamu a nevedenia. Takto zväbený človek stráca úctu k vlastnej schopnosti vnímať veci neba a zeme a stráca i sám seba. Silou, ktorá nás môže motivovať ku skoku cez mediálnu ohradu podsúvaného, manipulovaného, vopred vykalkulovaného reagovania a zároveň k náročnému a zodpovednému (ale i radostnému) vykresávaniu vlastného aktívneho rozhodovania nedisponujú ani pestrofarebne cifrované, ani krvavé či inak ohromujúce a osle-

pujúce pseudoobrazy zábavy, ale nefalšované obrazy opravdivého umenia, v masovejšom rozmere spoločnej participácie umenie drámy, osobitne tragédie. Najmä od nej sa môže kultivovaný politik naučiť *umeniu* politiky. A vnímavého človeka môže viesť k tomu, aby sa stal lepším človekom, a k umeniu byť dobrým občanom.

Ak som na začiatku tejto úvahy spomenul, že dramatické umenie tragédie nechápem ako návod na praktické konanie, neznamená to, že z neho vylučujem pátos a étos. Aj dnes, tak ako po celé tisícročia, dokáže prebúdzat' v človeku vášne a kultivovať jeho správanie.

Umenie drámy resuscituje svet zavalený pod nánosom rozmanitých vzorov spoločenského života a vedenia. Odkrýva zrodenie vecí, osôb, udalostí v nich samých, zviditeľňuje to, ako sa stávajú sebou. V tomto odkrývaní sa svet nespotrebováva, ale stáva sa svojim reálnym dianím, ktorého výraz je podmienený „perspektívou, v ktorej sa naskytá pohľad a ktorá niektoré časti odhaľuje, a iné zasa skrýva, pričom ich existencia celok naďalej ovplyvňuje“ ([3], 45).

V diele klasickej tragédie nejde o prosté napodobenie sveta v zmysle jeho priameho zobrazenia či spodobenia, dramatické scény deja sú v pravom slova zmysle obrazmi. „Bytostným určením obrazu je: nechať niečo uvidieť“ ([4], 96). Básnické obrazy tragédie nechávajú uvidieť neviditeľné, ony sa nepokúšajú neprimerane zjednodušovať a objasňovať, nie sú púťovými obrázkami ani plagátovými obmenami obrazu a nie sú ani „emotikonmi“. Obrazy drámy neobjasňujú, ale zahaľujú, nerobia bežným, ale vzácnym. Oslobodzujú, aby sme videli, a sú mostom k nachádzaniu zmyslu. Sú pôvodnou udalosťou zrodu sveta v jeho pravosti. Tým v sebe nesú stopu božského stvoriteľského princípu a navracajú svet jeho pravde. Alebo: Obrazy tragédie nelipnú na sebe, nenasadzujú pohľad (telu, duši, duchu) okovy, nestavajú mu do cesty stenu z prachu, ale vedú ho k tomu, čo sprítomňujú, čo „nechávajú uvidieť“, vedú ho ku skrytému poriadku vecí, k ich duchu, k ich ideí.

V obrazoch drámy sa opakuje (*miméisis*) originálna udalosť zrodu sveta, jeho pohyb a rytmus. Svojím zahalením do viditeľnosti obraz odkrýva skrytý poriadok kozmu v jeho spätosti s ľudskou obcou, so životom človeka v komplexe jeho vzťahov k zemi i k nebu, k iným ľuďom a k Inému. Práve tu sa nachádza centrum, z ktorého vyviera dostredivá sila obrazu. Je mostom k prvotnému, pravému, pravdivému, je to sila, ktorá diváka zastavuje v strede mosta a obracia jeho pohľad k brehu prapôvodu a k brehu prítomnosti v pravosti ich celku, jednoty a hĺbky. Touto silou obrazu umenie tragédie napomáha premieňaniu zeme i neba, vecí a ľudí a orientuje ich konanie smerom k prvotnému obrazu tváre pravdy, krásy a dobra.

Miestom vlastnej existencie drámy nie je javisko, ktoré divák bezprostredne vníma. Na scéne javiska sa odohrávajú dejstvá, výstupy či scény drámy, no jej zrodenie do života sa dovršuje až v recepcnej a percepčnej aktivite diváka, v jeho vnímaní, kultivovanom predchádzajúcim poznaním a pochopením. A cieľom drámy je zapôsobiť na obecnosť tak, aby osoba, ktorá z divadla odchádza, bola lepšia ako tá, ktorá doň vstúpila.

V klasickej dráme už od čias antického gréckeho divadla herci na javisku, masky, kostýmy, architektonické a výtvarné riešenie, to všetko musí splynúť v realite scény a obsadenia, ktorú výstupy na javisku vyjavujú. Atmosféra tejto reality uvádza do pohybu mentálne obrazy, ktoré sa odvíjajú na scéne divákovej mysle. Dráma musí sprítomniť

zjavenie obrazu, zviditeľnenie neviditeľného bytia v jeho naladenosti. Na ňu odkazuje, alebo má odkazovať, inscenované predstavenie drámy. Preto pozornosť diváka nesmie ustrnúť v holom vnímaní scény a výstupov hercov na javisku. Dielom drámy jej tvorcovia (básnik, režisér, herec, divák) odpovedajú na pohyb skutočnosti, ale nepodliehajú mu. Dielo je udalosťou zrodu pravdy tejto skutočnosti, no na tomto zrode sa už „tvorcovia“ nepodielajú: Neukazujú seba, ale tvár skrytej skutočnosti, nezviditeľňujú svoje meno; obraz, do ktorého zahŕňujú vlastnú tvár skrytého bytia, je stelesneným menom tohto bytia. Teda tvorca sa na dráme nezúčastňuje, on ju zhmotňuje. Len slovo, herec, divák. A zázrak.

Premena, ktorú navodzujú dráma na (vopred dohodnutom) divadelnom javisku alebo dráma na javisku (vopred nedohodnutého) života – obe javiská sú ontologicky rovnocenné –, má podobný charakter, ako objav prírodnej zákonitosti a jej sformulovanie do univerzálneho zákona alebo kreatívne odkrytie skrytosti bytia v umeleckom obraze a takisto uchopenie tohto obrazu – umeleckého diela tragédie alebo oratória, symfónie, opery či baletu – jeho interpretmi. A podobnú premenu navodzujú aj náboženské zjavenie, ktoré nie je ani vedeckým objavom, ani umeleckým obrazom, ale zjavením; teda takým vnímaním sveta, ktoré v ňom nazerá prítomnosť vyššej roviny bytia, vyšší, mysteriózny poriadok, ktorý transcenduje všetko kauzálne usporiadanie a zjavuje *Absolútno, Jedno*, ktoré nemožno uchopiť vo vedeckých pojmoch a kategóriách a ktorého nepostihnuteľný obraz, aj keď je takmer na dosah, večne uniká a zostáva nenapodobiteľný, ľudská ruka ho nikdy nestvorí, ani sa ho v úplnosti nezmocní, ani ho nezadrží. No zjaví ho v obraze Človeka, aby svedčil o Láske...

Esenciálny význam pri takýchto transformáciách, tak z umeleckého, vedeckého, náboženského, ako aj politického hľadiska, má presun ohniska pozornosti z lokálnych aktivít na udalosť principiálnej voľby, ktorú sprítomňuje tento proces vo svojom celku. Umenie autentickej politiky predpokladá našu schopnosť pozrieť sa na seba ako na hercov v dráme našej spoločnosti na scéne sveta. Preto by bolo prezieravé, keby sme o našej kultúre a jej dejinách nepremýšľali iba v kontexte prítomného okamihu, ale v kontexte dejín európskej kultúry v jej historickom rozpätí od 8. – 7. storočia pred n. l. po dnešok. Z takéhoto skúmaného pohľadu, z pochopenia kritických zvrátov, zmien a ich dôsledkov v týchto dejinách môžu vyrásť oživujúce idey a na nich založené vízie spravodlivejšieho poriadku sveta.

Ak by sme dokázali spoločne zaujať takýto prístup, mohla by sa úspešne zavŕšiť transformácia nášho stavu ľudského stáda, ktorého „individua“ nie sú osoby, ale iba „voľiči“, na skutočné ľudské osoby, ktoré myslia a konajú ako suverénni a uvedomelí občania svojho štátu. Ak sa o takéto konanie ani nepokúsime, ustrnieme v situácii, ktorá uviazla v rozpore medzi dobrým cieľom a zlými prostriedkami, v situácii morálne tragickej.

Ako som už uviedol, úlohou tragédie nie je poskytovať návod na „rozbalenie“, „zostavenie“ alebo „vybudovanie“ existencie. Celé toto zamyslenie vyrástlo z okamihu pohľadu, v ktorom sa mi prežívanie ľudskej existencie vynáralo ako dejstvá tragickej drámy. (A nazdávam sa, že premýšľanie nad komédiou – ktorej počiatky sú späté s *falickými piesňami*, a teda takisto ako počiatky tragédie s Dionýzom, a preto s umieraním a s novým oživením, s túžbou po úplnosti existencie – by viedlo k nevelmi odlišným úvahám.) Je to dráma, ktorej sme účastníkmi, tvorcami, hercami i divákmi.

Umenie tragédie (a každé pravé umenie) nám otvára príležitosť katarzie, ktorá vyvie-
ra z odkrytia a rozpoznaní našej situácie, z uvedomenia si jej životných a bytostných
dimenzií, jej spoločenskej i kozmickej a transcendentnej platnosti. V tomto zmysle sa
stáva autentickým kanálom komunikácie, tvorcom významu a solidarity, ktorý nepôsobí
na spoločnosť entropicky, nerozleptáva, neatomizuje a nedeštruuje. Naopak, otvára v spo-
ločnosti a v človeku miesto pre transcendentno, miesto, ktoré rozhoduje o pravej hodnote
a úplnosti existencie. V takejto existencii vôľa ani sloboda nie sú rozložené, nie sú „na
rozkaz“, nie sme tu slobode podrobení, ale priamo z centra sídla transcendentného aspek-
tu bytia v nás *prijímame* našu existenciu a v nej integrovanú vôľu a slobodu.

LITERATÚRA

- [1] PLATON: Štát, 344C. In: *Dialógy II*. Bratislava: Tatran 1990.
- [2] KIERKEGAARD, S.: *Čistota srdce*. Praha: Kalich 1989.
- [3] LÉVI-STRAUSS, C.: *Myšlení přírodních národů*. Praha: Československý spisovatel 1971.
- [4] HEIDEGGER, M.: „... Dichterisch wohnet der Mensch...“ In: HEIDEGGER, M.: *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOMENH 1993.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0035/09.

---

doc. PhDr. Jozef Pauer, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: jozefpauer@hotmail.com